

Erfgoedrapport Breda 36

Breda Heilaarstraat

Archeologische begeleiding

drs. G.J.A. Sophie, met een
bijdrage van drs. S.B.C. Bloo

Gemeente Breda

COLOFON

Titel: Breda Heilaarstraat, archeologische begeleiding
ErfgoedRapport Breda 36

Auteurs: drs. G.J.A. Sophie, met een bijdrage van drs. S.B.C. Bloo

Redactie: drs. F.J.C. Peters

Eindredactie en autorisatie: drs. J.P.C.A. Hendriks

Veldwerk: drs. R. Berkvens, A. Schut, J. Harmanus, vrijwilligers gemeente Breda

Senior archeoloog: drs. F.J.C. Peters

Ontwerp en lay-out: Studio Maaïke Klijn

Druk: Verhoek Printing Consultants

ISSN: 2210-9552

© Gemeente Breda, 2010

 Gemeente Breda

Directie RO

Afdeling Stedenbouw en Erfgoed

Postbus 90156

4800 RH Breda

Breda
Heilaarstraat
Archeologische
begeleiding

drs. G.J.A. Sophie, met een bijdrage van drs. S.B.C. Bloo

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding – 7
- 2 Ligging en aard van het terrein – 9
- 3 Landschappelijke gegevens – 11
- 4 Archeologische achtergronden – 13
- 5 Doelstelling – 15
- 6 Werkwijze – 17
- 7 Resultaten – 19
- 8 Conclusie – 25
- 9 Waardering en aanbeveling – 27
- 10 Literatuur, bronnen en noten – 29

1

INLEIDING

In opdracht van Heja projectontwikkeling is op 24, 25 en 29 maart 2005 een veldonderzoek door middel van archeologische begeleiding uitgevoerd op het Mixtterrein, gelegen op de hoek van de Heilaarstraat, de Wethouder Van Haperenstraat en de Ettense Baan, gemeente Breda. Aanleiding voor het onderzoek was de nieuwbouw van bedrijfsruimte en appartementen. Het doel van de archeologische begeleiding is het toetsen van de archeologische verwachting voor de onderzoekslocatie. In eerste instantie zou een Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven worden uitgevoerd. Na sloop van de bestaande bebouwing bleek dat door sloop en door de oude bebouwing verstoring is opgetreden. Het Inventariserend veldonderzoek is omgezet in archeologische begeleiding van de aanleg van de bouwput.

Administratieve gegevens

Provincie Noord-Brabant

Gemeente Breda

Plaats Breda

Toponiem Heilaarstraat/ Mixt-terrein

Objectcode BR-97-05

Centrumcoördinaten 109947 / 399283

Kaartblad 50A

RACM CIS-code 9989

Opdrachtgever Gemeente Breda, Bureau Cultureel Erfgoed

Bevoegd gezag Gemeente Breda

Uitvoerder Gemeente Breda, Bureau Cultureel Erfgoed

Veldarcheoloog drs. Ria Berkvens

Veldtechnicus Alex Schut, John Harmanus

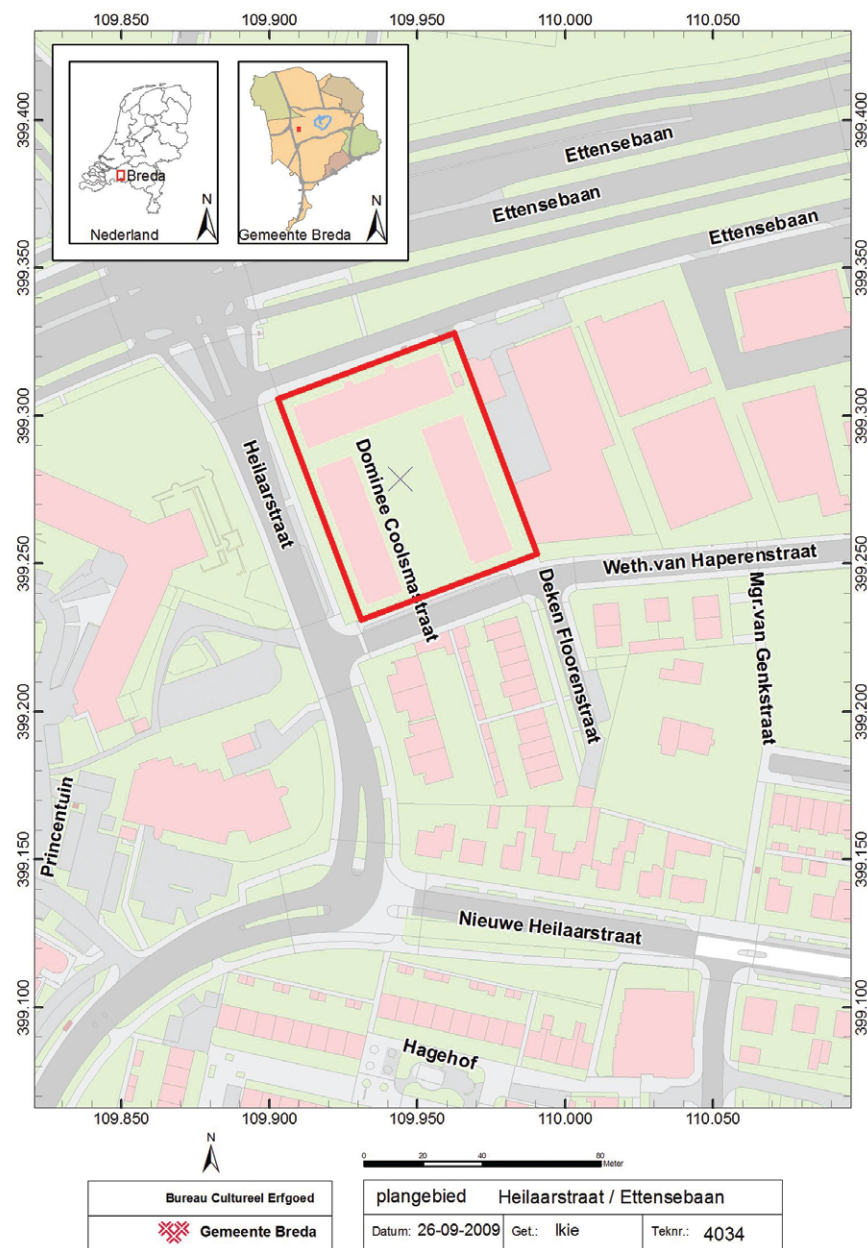

2

LIGGING EN AARD VAN HET TERREIN

Het plangebied ligt direct ten oosten van de Heilaarstraat, ten noorden van de Wethouder Van Haperenstraat en ten zuiden van de Ettense Baan. Het totaal oppervlak van het plangebied bedraagt 5375 vierkante meter. Een groot gedeelte van het terrein is bebouwd geweest met een in 1999 gesloopte school. Dit deel van het terrein bleek verstoord te zijn. Het daadwerkelijk te onderzoeken deel van het terrein is daardoor beperkt.

Afb. 1
Plangebied op topografische ondergrond

Afb. 2
**Luchtfoto 1999
met de school nog
aanwezig**

Afb. 3
**Plangebied
braakliggend**

Afb. 4
**Situatie 2006: Nieuw-
bouw bijna gereed**

3

LANDSCHAPPELIJKE GEGEVENS

De landschapsvorming in Breda-West is in grote mate bepaald door de aanwezigheid van een noord-zuid georiënteerd erosiedal, het Dal van Breda. Dit is ontstaan gedurende het vroeg- of midden Pleistoceen. In de loop van het Pleistoceen hebben dekzanden van de formatie van Twente het dal grotendeels opgevuld. Hierbij ontstond een landschap van langgerekte, veelal noord-zuid georiënteerde, dekzandruggen met aan weerszijden moerasachtige depressies en beekdalen die de natuurlijke afwatering verzorgden. De aanwezigheid van een ondoordringbare leemlaag in de ondergrond heeft veengroei mogelijk gemaakt op zowel de hogere zandgronden als in de beekdalen.

In de Volle Middeleeuwen kwam bewoning voornamelijk voor op de hoger gelegen zandgronden, maar vanaf de 11e eeuw verplaatste deze zich naar de beekdalen.¹ Dit ging gepaard met veenontginningen voor de winning van turf. Tegelijkertijd nam door bevolkingstoename de druk op de bouwlanden toe. Akkers kwamen hierdoor steeds korter braak te liggen en om de vruchtbaarheid te vergroten werd overgegaan tot intensieve bemesting. Dit omvatte het opbrengen van een mengsel van mest, heide- of grasplaggen en bosstrooisel of zand, een proces waarbij de akkers geleidelijk werden opgehoogd.² Dit zijn de zogenaamde es- of plaggendekken.

Op de bodemkaart van Nederland staat het plangebied weergegeven als niet gekarteerd / bebouwing. Direct ten noorden van het plangebied bevinden zich hoge zwarte enkeerdgronden (zEZ23). Dit zijn gronden met een humushoudend dek van meer dan 50 cm. Ze bevinden zich voornamelijk op de hooggelegen gebieden binnen het dekzandgebied. Later is het areaal enkeerdgronden uitgebreid naar de lagere gedeeltes.

Volgens Leenders' Cultuurhistorische Landschapsinventarisatie Gemeente Breda³ ligt het plangebied op een lage dekzandrug en behoort het tot de open Kerkakker van Princenhage.

4

ARCHEOLOGISCHE ACHTERGRONDEN

In het najaar van 2004 is een Programma van Eisen geschreven voor een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven.⁴ Aangezien de sloop van de bebouwing in 1999 tot verstoring heeft geleid ter plaatse van de gesloopte bebouwing is besloten dat voor het overgebleven gedeelte van het terrein een archeologische begeleiding kon volstaan.

In de buurt van het plangebied is reeds eerder onderzoek uitgevoerd. Ten noordoosten is in 2003/2004 aan de toenmalige Adriaan Klaassenstraat (thans Heilaardreef) een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) uitgevoerd en daarna een opgraving. Landschappelijk is dit plangebied vergelijkbaar met het onderhavige plangebied. Bij deze opgraving zijn sporen aangetroffen van 11e / 12e -eeuwse bewoning en van greppels die samenhangen met 17e -eeuwse verdedigingswerken.

Het middeleeuwse boerderijcomplex, bestaande uit een groot woon-stalhuis van 20 bij 12,5 meter met bijbehorende schuur, heeft mogelijk een rol gespeeld in het ontginnen van dit stuk land. Zulke bootvormige boerderijen zijn drieschepige constructies met een middenruimte en twee smallere opslagruimten tegen de wanden. De boerderij werd gebouwd met gebruik van gebinten, waardoor er altijd paren van dakdragende palen zijn geweest. Aan deze beide korte zijden bevonden zich de ingangen. De houten palen van de boerderij zijn natuurlijk al lang verdwenen, maar de kuilen waarin die palen werden ingegraven voor de stevigheid van het gebouw waren heel erg goed zichtbaar.

Uit de scherven van kogelpotaardewerk, keramiek dat vervaardigd was in Paffrath bij Bonn, Andenne aan de Maas en in Zuid-Limburg die in en rond het huis werden gevonden, kan het huis worden gedateerd in de periode 1125-1175 na Chr. In een van de aangetroffen kuilen is een spinsteenje gevonden.

Opmerkelijk was de vondst van een aantal greppels en grondsporen aan de westzijde van het terrein, dicht tegen de Heilaarstraat. Uit het onderzoek van Leenders is niet gebleken dat aan deze zijde van de Heilaarstraat sporen van een linie uit de 80-jarige Oorlog konden worden verwacht. Deze lagen juist aan de andere zijde van de straat. Uniek was de vondst van wat de project-archeoloog betitelde als de resten van een geschutzplateau met daarvoor een half-ronde greppel.

In de ruimere omgeving van plangebied Heilaarstraat is een groot aantal onderzoeken uitgevoerd in het onderzoekskader Breda-West en HSL⁵. Bij deze onderzoeken is uitgebreid gekeken naar nederzettingsdynamiek en het ontstaan van het cultuurlandschap.

Uit de Cultuurhistorische studie van Leenders blijkt dat het gebied al vrij vroeg bewoond moet zijn geweest. Langs het plangebied loopt immers de kerkweg van Burgst naar Princenhage, een oude toegangsweg naar het oorspronkelijke middeleeuwse gehucht Princenhage-dorp, tegenwoordig de Heilaarstraat. Het plangebied ligt verder onder de oude open kerkakker van Princenhage die dateert uit de middeleeuwen. Verder ligt het gebied nabij het grote legerkamp 'Hage' wat hier in 1637 ten tijde van de belegering van Breda door de Nederlanders gelegen heeft.

5

DOELSTELLING

In het besluit van de gemeente Breda⁶ waarin bepaald wordt dat een archeologische begeleiding voldoet bij de ontwikkeling van het Mixt terrein zijn de volgende bepalingen opgenomen omtrent die begeleiding:

- Het afgraven van de bovengrond (de bouwvoor of akkerlaag, doorgaans 0,25-0,75 m) dient archeologisch begeleid te worden. Planning van de begeleiding geschiedt in overleg met de uitvoerder.
- Werkzaamheden worden uitgevoerd door een veldarcheoloog van Bureau Cultureel Erfgoed van de gemeente Breda conform de geldende Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.
- Vondsten en documentatie worden gedeponeerd in het archeologisch depot van de Gemeente Breda, conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie en de aanvullende eisen van dit depot.
- Indien bij de grondwerkzaamheden archeologische resten worden aangetroffen moet de mogelijkheid worden geboden deze resten te documenteren. Mogelijk moeten hiervoor de werkzaamheden gedurende een korte periode (doorgaans niet meer dan enkele uren) worden stilgezet.
- De grondwerkzaamheden dienen te worden uitgevoerd met een graafmachine met gladde bak en rupsbanden.
- Aanvang van de werkzaamheden (start, planning en werkwijze) gebeurt in nauw overleg met Bureau Cultureel Erfgoed.

De begeleiding heeft als doel de archeologische verwachting voor het onverstoorde deel van de onderzoeklocatie te toetsen. In het PvE is die verwoord. In het plangebied worden (nederzetting)sporen zoals akkers en infrastructuur verwacht uit de prehistorie tot en met de late middeleeuwen en sporen die samenhangen met beleg tijdens de Tachtigjarige oorlog. Uit grootschalig archeologisch onderzoek in Breda-West blijkt dat het dekzandgebied ten westen van Breda gedurende de ijzertijd t/m de middeleeuwen vrij intensief bewoond is geweest.

Tijdens de begeleiding dient inzicht te worden gegeven in de locatie, aard, omvang, datering en conservering van de aanwezige bewoningssporen.

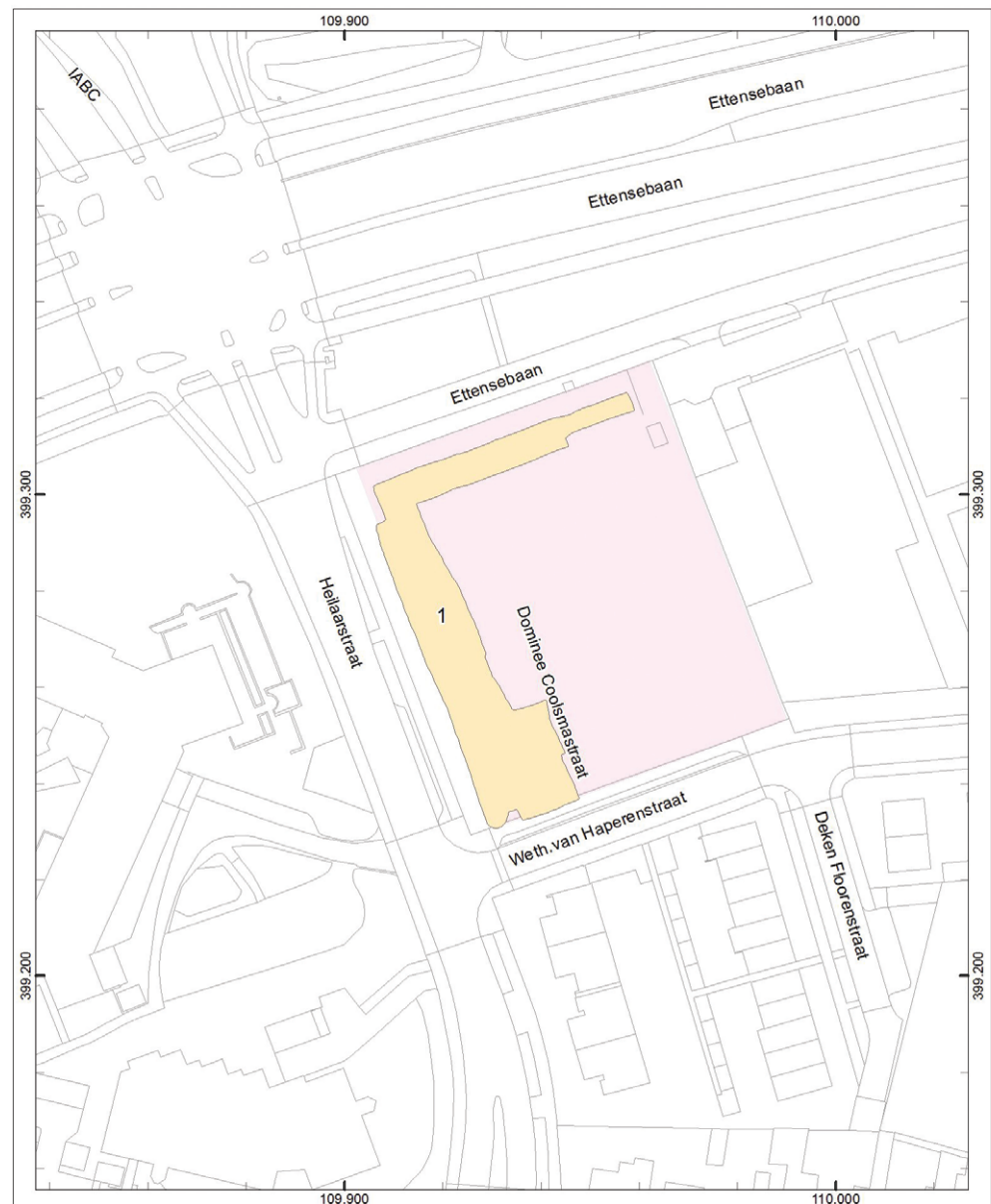

6

WERKWIJZE

De archeologische begeleiding bestond uit het aanleggen van een archeologisch vlak in de voor de nieuwe fundering gegraven bouwput. De Aap-horizont (bouwvoor plus restant van plaggendeek) is verwijderd en met de machine is een archeologisch leesbaar vlak aangelegd met een totale oppervlakte van 1316 m².

Afb. 5
puttenplan

legenda
werkput
plangebied

puttenplan	Heilaarstraat/Etensebaan	code BR-97-05

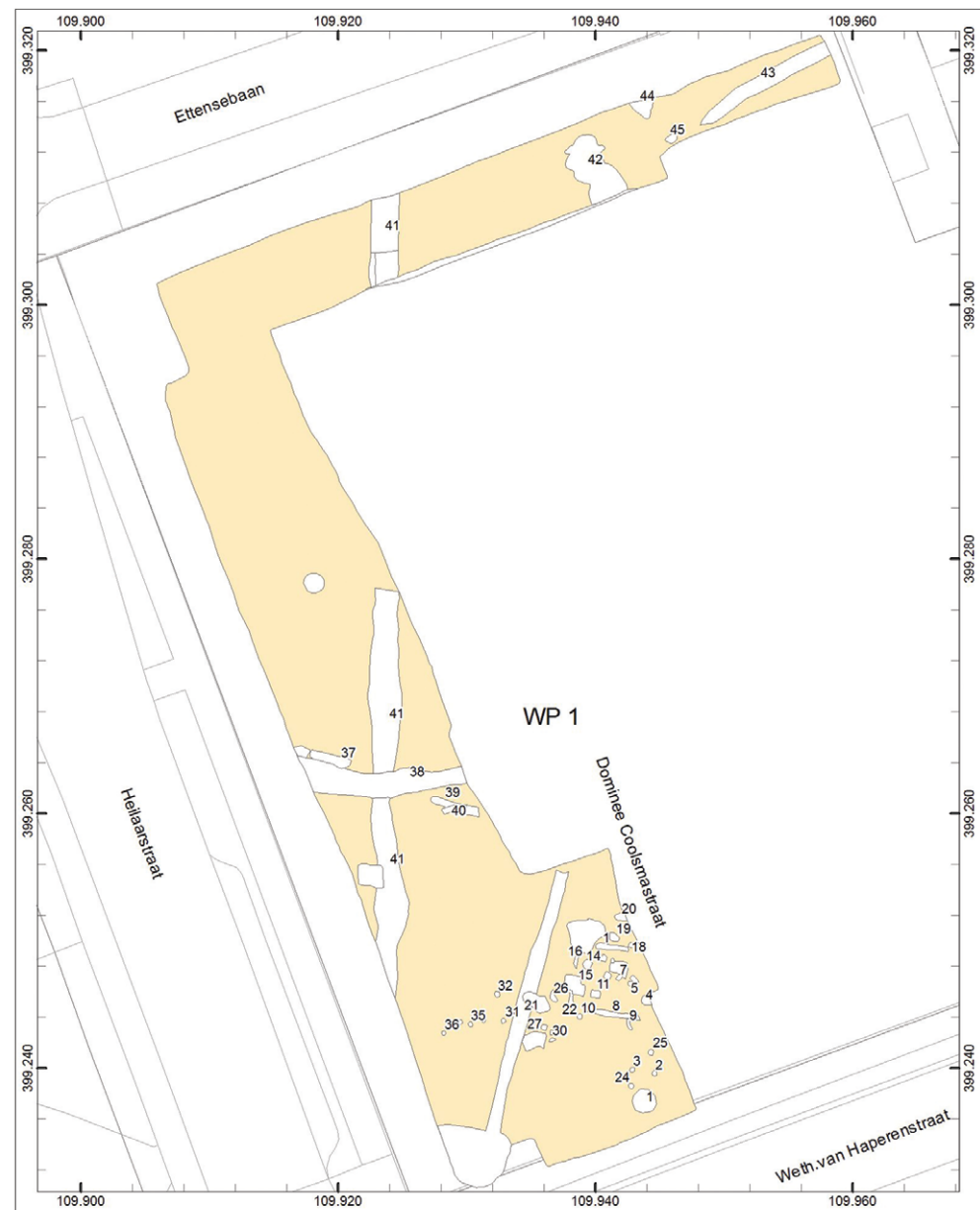

7

RESULTATEN

7.1 Sporen en structuren

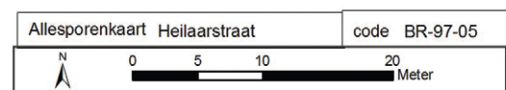
In werkput 1 zijn 48 context- of spoornummers uitgedeeld. Uit deze sporen is in het zuidelijke deel van een huis/ boerderij en bijbehorende spieker herkend. Verder zijn twee greppels

Afb. 6
alle sporenkaart

legenda

- 001 spoor
- put

waargenomen waarvan er één mogelijk samenhangt met linies uit 1624/25 of 1637. In 2005 zijn ten noorden van de Ettense Baan ook al sporen aangetroffen die met een linie uit deze periode samenhangen. Mogelijk sluit de hier aangetroffen greppel aan op de sporen uit dat onderzoek.

In het noordelijk deel van de werkput, parallel aan de Ettense Baan is een groot spoor aangetroffen, dat bij couperen uiteen viel in een aantal sporen.

De sporen die gerelateerd kunnen worden aan de huisplattegrond en spieker zijn nummers 5, 8, 11, 13, 15, 16, 17 en 22 (huis) en 2, 3, 24 en 25 (spieker). Het gaat om (paal)kuilen en wandgreppels. De breedte van het huis bedraagt 5 m. de lengte ervan is niet te bepalen. De oriëntatie is NW-ZO. Uit de sporen is geen materiaal te voorschijn gekomen.

Afb. 8

Afb. 7 en afb. 9

De twee greppels (sporen 21 en 41) zijn respectievelijk ZW - NO en ZZW - NNO georiënteerd. In de greppels is geen vondstmateriaal aangetroffen.

In het noordoostelijk deel van de werkput is een groot spoor gecoupeerd (spoor 42). Tijdens die werkzaamheden bleek het om meer sporen te gaan is een nieuwe coupe, haaks op de oorspronkelijke aangelegd. Het spoor bleek te bestaan uit een insteek, vulling en een middeleeuwse nazak.

Het bodemprofiel zag er als volgt uit. De bovenste 0,30 tot 0,40 m –mv is de bouwvoor. Daaronder zat direct het gele dekzandpakket met zandige leemvlekken en oranjekeurige vlekken. Er is geen esdek of enkeerdgrond aanwezig.

Afb. 10

7.2 Aardewerk (drs. S.B.C. Bloo)

Bij opgravingen op de Heilaarstraat is aardewerk verzameld uit een waterkuil. Het aardewerk is globaal te dateren in de vroege ijzertijd en in de 12e eeuw.

Het materiaal is verzameld uit minimaal drie 'lagen', te weten van onderaf de insteek, de kuil zelf en de nazak. De scherven hebben echt geleden; ze zijn stoffig en het oppervlak is sterk gecraqueleerd. Dit kan het gevolg zijn van secundaire verbranding en door het (langdurig) verblijf in water.

Uit de **insteek** zijn een aantal randfragmenten verzameld die afkomstig zijn van een *Schräghalspot*, de afgeschuinde rand staat haaks op de schouder, het deel tussen rand en knik is vrij lang (ca. 4 cm). De gehele pot is gepolijst zowel binnen- als buitenzijde. Dit type pot is eerder beschreven door Taayke en gedateerd in de tweede helft van de vroege ijzertijd.⁷

De **vulling** van de kuil leverde vooral verbrand aardewerk en huttenleem op. Veel scherven zijn grof besmeten aan de buitenzijde. De klei van de meeste scherven is met potgruis verschaald. Een paar fragmenten, allen afkomstig van hetzelfde voorwerp, wijken af door het grovere baksel met nauwelijks potgruis en een beetje organische verschraling. Het voorwerp lijkt op het eerste gezicht op een bandoor maar dan van buitenproportionele afmetingen (ca. 5 cm dik met een breedte van ca. 10 cm). Het baksel wijkt af van het bekende briquetage aardewerk.

Een paar fragmenten zijn versierd en wel met krassen of met vingertopindrukken. Een wandfragment vertoont vingertopindrukken in een rij geplaatst. Versiering bestaande uit krassen zijn aangebracht op een wandfragment. De enkele lijnen lopen door elkaar heen waardoor we kunnen afleiden dat de lijnen gemaakt zijn met een enkel stokje of botje en

niet met een kam. In de **nazak** zit vooral kogelpotaardewerk en enkele wandfragmenten van ijzertijdaardewerk. Een randfragment is voorzien van vingertopindrukken op de rand en op de staffband die halverwege de hals is aangebracht. Ook dit exemplaar is sterk versinterd door verhitting. De scherf is vermoedelijk afkomstig van een grote tweeledige pot. Dergelijke potten zijn bekend uit de bronstijd maar zijn ook gemaakt in de vroege en midden-ijzertijd.⁸

Het ijzertijdaardewerk is vooral afkomstig uit de vroege ijzertijd. Het lijkt bij nader onderzoek niet mogelijk om een fasering aan te geven binnen de waterkuil.

Behalve het hierboven beschreven aardewerk zijn er in de sporen 1, 2, 13, 15 en 43 enkele fragmenten aardewerk aangetroffen. Dat aardewerk is te dateren in de late middeleeuwen of nieuwe tijd of het is niet te determineren. Het middeleeuwse aardewerk bestaat uit Kogelpot en Paffrath aardewerk⁹.

Het middeleeuwse aardewerk komt tussen het ijzertijdaardewerk voor, zowel in de kuil als in de nazak. Het is dan ook de vraag of de waterkuil in de ijzertijd is gegraven of in de middeleeuwen waarbij het ijzertijdmateriaal als opspit moet worden beschouwd. De veldgegevens zullen hierin doorslaggevend moeten zijn.

7.3 Overige vondsten

Naast het aardewerk in de waterkuil is daar ook een grote hoeveelheid natuursteen aangetroffen. Daar is geen verder onderzoek op uitgevoerd. Bij eerste beschouwing lijkt het geen gebruikssporen te hebben.

Voor het overige is een aantal fragmenten niet nader te determineren baksteen aangetroffen in spoor 2, 11 en 13.

8

CONCLUSIE

De archeologische begeleiding toont aan dat er archeologische resten in de ondergrond van de plangebieden aanwezig zijn. De sporen betreffen een gedeelte van een boerderij met bijbehorende spieker, vermoedelijk te dateren in de ijzertijd.

De greppel die ZW - NO loopt is mogelijk te koppelen aan de greppel die is gevonden bij het onderzoek aan de Heilaardreef / Adriaan Klaassenstraat en zou daarmee te koppelen zijn aan het beleg van 1637. Hoewel op historische kaarten en bij Leenders geen directe aanwijzingen zijn voor liniewerken op deze plek is het desondanks in de directe omgeving van het kamp Hage goed voorstelbaar dat er sprake is van kleine, niet opgetekende verdedigingswerken.

Afb. 11
Projectie put op
minuutplan

De grote waterkuil is op basis van de veldgegevens, met name de coupetekening te dateren in de (vroeg) ijzertijd. Het middeleeuwse materiaal is in de nazak vermengd geraakt met IJzertijd materiaal. De opbouw van de vulling van de kuil maakt het zeer onwaarschijnlijk dat er sprake is van opspit van ijzertijd materiaal in een middeleeuwse kuil.

9

WAARDERING EN AANBEVELING

De archeologische begeleiding heeft conform KNA 2.2 plaatsgevonden in het onverstoorde deel van het te bebouwen terrein. Daarbij is het totale oppervlak bij de begeleiding betrokken. De verwachting die in het PvE is uitgesproken is daarmee getoetst en heeft een vindplaats opgeleverd die te dateren valt in de ijzertijd en bestaat uit een deel van een huis, een spieker en een grote (water)kuil. Verder is er een vindplaats aangetroffen die dateert uit de nieuwe tijd en bestaat uit een tweetal greppels.

Over de omvang van de vindplaatsen is niets met zekerheid te zeggen. De huisplattegrond zal hebben doorgelopen ter plaatse van de voormalige schoolgebouwen. De greppels lopen buiten de bouwput door.

De conservering van de sporen is redelijk te noemen, hoewel de sporen bij couperen niet bijzonder diep bewaard bleken te zijn.

Het formuleren van een waardering en bijbehorende aanbeveling is verder niet zinvol, daar door dit onderzoek de laatste stap in de cyclus van de archeologische monumentenzorg is gezet.

10

LITERATUUR

- Berkvens, R., 2004: Programma van Eisen Inventariserend Veldonderzoek Heilaarstraat - Ettensebaan, Gemeente Breda
- Dyselink, T., 2005: Breda-Princenhage, De Wig. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven (BAAC rapport 05.173), Erfgoedrapport Breda 9
- Koot, C.W. en R. Berkvens (ed.), 2004: Bredase akkers eeuwenoud 4000 jaar bewoningsgeschiedenis op de rand van zand en klei, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 102, ErfgoedStudies Breda 1
- Kranendonk, P., P. van der Kroft, J.J. Lanzing en B. Meijlink 2006: Witte vlekken ingekleurd. Archeologie in het tracé van de HSL-Zuid. Rapportage Archeologische Monumentenzorg 113.
- Leenders, K.A.H.W., Cultuurhistorische landschapsinventarisatie gemeente Breda, Erfgoed-Rapport Breda 1
- Renes, J., 1985: West-Brabant. Een cultuurhistorisch landschapsonderzoek, Waalre
- Theuws, F., 1988: De archeologie van de Periferie, Studies naar de ontwikkeling van bewoning en samenleving in het Maas-Demer-Schelde gebied in de Vroege middeleeuwen, Amsterdam (dissertatie UvA)
- Verhoeven, A.A.A. & E. Vreengoor, 1991: Middeleeuwse nederzettingen op de zandgronden in Noord-Brabant, in:
A.-J. Bijsterveld, B. van der Dennen & A. van der Veen (red.), Middeleeuwen in beweging. Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, 59-76

Websites

www.archeologie.breda.nl
www.archis.nl
www.bodemdata.nl
www.dewoonomgeving.nl

Noten

- 1 Dit in verschijnsel is vastgesteld geheel Zuid Nederland (Theuws 1988, Verhoeven en
- 2 Vreengoor 1991:65).
- 3 Renes 1985: 94, 96-98
- 4 Leenders, 2006

- 5 R. Berkvens: Programma van Eisen Inventariserend Veldonderzoek Heilaarstraat - Ettensebaan, gemeente Breda, okt 2004
- 6 Koot en Berkvens 2004, Kranendonk 2006.
- 7 Brief R. Berkvens (gemeente Breda) aan Heja Projectontwikkeling d.d. 4-12-2004, met kenmerk ODB200417487
- 8 Taayke 2004, 172 pot 17
- 9 Taayke 2004, 171 pot 20
- 10 Determinatie H.Koopmanschap